

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი.

ინგლისელი ჟურნალისტი ბეჩჰოფერი ბათუმის შესახებ (1919-1920 წლები)

შესავლის მაგიერ

კარლ ერიკ ბეჩჰოფერი (1894-1949) დაიბადა ლონდონში. სკოლაში განსაკუთრებული ინტერესი გამოავლინა ჰუმანიტარული მეცნიერებებისადმი. მამამ 15 წლისა გაგზავნა გერმანიაში, სადაც სწავლობდა გერმანიის უნივერსიტეტის კლასიკური ფილოლოგიის ფაკულტეტზე. უკვე სტუდენტობისას უგზავნიდა ის წერილებს ყოველკვირეულ „The New Age“-ს. 17 წლისამ მოისურვა მსოფლიოს გაცნობა. 1911 წელს გაემართა მსოფლიოს გარშემო სამოგზაუროდ. მან მთელი ათი წელი გაატარა მოგზაურობაში; მოინახულა ჩინეთი, იაპონია, ინდოეთი, ჩრდილოეთი აფრიკა და სხვ. ის ორჯერ იმყოფებოდა რუსეთში (1917 წლის რევოლუციამდე და მის შემდეგაც; კარგად შეისწავლა რუსული ენა და ცოლიც რუსი შეირთო). ყოველივე მან აღწერა სხვადასხვა წიგნებში: „რუსეთი გზაჯვარედინზე“ (1916), „დენიკინის რუსეთსა და კავკასიაში 1919-1920“ (1921), „მოშიმშილე რუსეთში“ (1921), „მოგზაურის ტვირთი ინდოეთში, შორეულ აღმოსავლეთში, რუსეთში და ა.შ“ (1922) და სხვა. სამოგზაურო ჩანაწერებს გარდა მან უამრავი ნაშრომი შექმნა, როგორც ბიოგრაფიული ხასიათის (უინსტონ ჩერჩილის, 1927), ასევე ლიტერატურული (ლიტერატურული რენესანსი ამერიკაში -1923; რუსული ანთოლოგია, ინგლისურად -1917); აგრეთვე გამოაქვეყნა რუსი და უკრაინელი მწერლების ნაწარმოებთა ინგლისური თარგმანები (ჩეხოვი, ბლოკი, გუმილიევი, ლესია უკრაინკა და სხვა). ხსენების ღირსია მისი ურთიერთობა სპირიტუიზმის მიმდევართა ლიდერ გ.ი. გურჯიევთან, რომელსაც გაეცნო ტფილისში 1919 წელს. ამ ურთიერთობის შედეგია ბეჩჰოფერის ნაშრომი - „ჭეშმარიტება სპირიტუალიზმის შესახებ“ (1932).

ამ მოკლე მიმოხილვიდან ჩანს ავტორის განათლება და მოღვაწეობის ფართო ინტერესები.

როგორც ზემოთ ითქვა, ბეჩჰოფერი ორჯერ იმყოფებოდა რუსეთში: 1914 წელს ჩავიდა როგორც არმიის თარჯიმანი; 1915 წელს რამდენიმე თვე დაჰყო ბათუმში. მეორედ რუსეთი და კავკასია მონახულა 1919 წლის ზამთარსა და 1920 წლის გაზაფხულზე როგორც თავისუფალმა ჟურნალისტმა და პრივილეგირებულმა ბრიტანელმა კორესპონდენტმა. „ჩემმა მარშრუტმა ბათუმისა და ტფილისის გავლით მიმიყვანა როსტოვსა და ტაგანროგში – გენერალ დენიკინის[1] მთავარ შტაბში. მოხალისეთა არმიის უკანდახევის მერე, გარკვეული ხანი ვიმყოფებოდი ეკატერინოდარსა და ნოვოროსიისკში... ყირიმის თეოდოსიიდან ხელმეორედ ვესტუმრე ბათუმსა და ტფილისს... შემდეგ ერევანსა და ბაქოს“.

ამ მოგზაურობას შედეგად მოჰყვა ბეჩჰოფერის წიგნი – „დენიკინის რუსეთსა და კავკასიაში 1919-1920“ (ლონდონი, 1921). წიგნის ათი თავიდან თხრობა ბათუმის შესახებ მოცემულია I თავში – „ბრიტანელები ბათუმში“ (გვ.3-38) და VIII თავში – „ყირიმსა და კვლავ კავკასიაში“ (გვ.236-251).

ტექნიკური მიზეზების გამო ჩვენ მთელ ამ მასალას ამჟამად სრულად ვერ წარმოვადგენთ, მაგრამ ვეცდებით მისი გარკვეული ნაწილის თარგმანის მოწოდებას ავტორისეული აღწერითა და კომენტარებით. (ტექსტის გამოტოვებულ ადგილებს ავლნიშნავთ მრავალწერტილით).

ბეჩჰოფერი პოლიტიკური შეხედულებებით ბრიტანეთის მთავრობის მიზნების გამომხატველია. ისიც ბათუმის ოლქს თავიანთ საკუთრებად მიიჩნევს და წინააღმდეგია ქართველთა იქ შესვლის. ამიტომაც, როგორც თვით ამბობს, ტფილისური პრესა მას უწოდებს „მატყუარას, რუსეთის სამსახურის აგენტს, სპეკულანტს, ჟანდარმს და დენიკინელს“.

მართალია საკამათო და საკომენტარო საკმაოდაა, მაგრამ ჩვენი სტატიის ძალზე განვრცობას და კომენტირებას მოვერიდეთ და გადავწყვიტეთ ამ ცნობათა მოწოდება ავტორის მიერ შემოთავაზებული სახით. როგორც წყაროს, მას შესაბამისი პერიოდის სპეციალისტები გამოიყენებენ და სათანადოდ შეაფასებენ. ამ შემთხვევაში ჩვენთვის მთავარია ავტორის მიერ დანახული ფაქტების ხელუხლებლად წარმოჩენა. როგორც პროფესორი ალფრედ ციმმერნი ბეჩჰოფერის წიგნს დართულ შესავალში წერს, „ბ-ნი ბეჩჰოფერი შეყვარებულია რუსეთში. ამიტომ, რასაც ის ამბობს ბრიტანეთის პოლიტიკის შესახებ რუსეთსა და ამიერ-კავკასიაში, შეიძლება ბევრი რამ უსიამოვნო იყოს თავისი ქვეყნის პატივისმცემელი მკითხველისთვის, მაგრამ ესენია ისტორიული დოკუმენტები, რომლებიც შემორჩებიან, თუკი ისტორია

დაიკარგება. დროა ბრიტანელმა ხალხმა სინამდვილეს თვალი გაუხსნოროს“.

[ბათუმი. თავი II]

სამხრეთ რუსეთში 1915 წელს ჩემი ვიზიტის პირველი პუნქტი იყო ბათუმი, სადაც დავეყავი რამდენიმე თვე, როცა ესწავლობდი რუსულს. ბევრმა ინგლისელმა არ იცის, რომ ბათუმი არის ნავსადგური შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, რომელიც რუსეთს გადასცა თურქეთმა 40 წლის წინ, რუსეთ-თურქეთის ომის შემდეგ[2]. ის არის ბაქო-ტფილის-ერევნიდან მომავალი რკინიგზის ბოლო სადგური, აგრეთვე აზერბაიჯანის, საქართველოს, სომხეთისა და ჩრდილო-დასავლეთ სპარსეთის ნავსადგური. ნავთობის მილი მოჰყვება რკინიგზას ბაქოდან ბათუმამდე, საიდანაც ის გემებით გააქვთ ევროპაში. თვით ბათუმის პროვინცია მდიდარია, მცირეა და შედარებით აუთვისებელი. ის არის გასაღები კასპიით სპარსეთისკენ: შაჰმა გაიარა ის ევროპაში თავისი ახლანდელი ვიზიტისას. ბათუმი ამიერკავკასიის ჭიშკარია ევროპისკენ; რომ არა ეს, იგი არ იქნებოდა დიდად საინტერესო მხოლოდ მაცხოვრებლების არაჩვეულებრივი სიჭრელითა და ირგვლივ მიდამოს სიმშვენიერით. ბათუმის პროვინციის მოსახლეობა დასტურია შორს მიმავალი კავშირ-ურთიერთობებისა. პირველ რიგში ესაა რუსები – გადარჩენილები და იმათი მემკვიდრეები, ვინც ბათუმი წაართვა თურქებს 70-იანის ბოლოს და რამდენიმე ასეული მოსახლიანი მეთევზეთა საბრალო სოფლიდან გადააქცია აყვავებულ ნავსადგურად. მას შემდეგ რაც მას რუსები დაეუფლნენ, ბათუმი იქცა გამაგრებულ პუნქტად, ხოლო მისი მოსახლეობის დიდი ნაწილი შეადგინეს რუსმა სამოქალაქო და სამხედრო პირებმა. ამათ და კიდევ სხვა რუს კოლონისტებს ზღვის სანაპირო ზოლზე ეკუთვნით ფორთოხლისა და ჩაის პლანტაციები, რაც საკუთარი ხელით გააშენეს იმ ტყეთა ადგილზე, სადაც უნინ თურქული და ქურთული ქოხები იყო გაფანტული. ომის წინ[3], ვითომ მხოლოდ სამხედრო მიზნებისთვის, მიიღეს სანაპირო ზოლის დასაკუთრების უფლება; სინამდვილეში დაიბევეს უკეთესი მდგომარეობისა და ნათესავებისთვის....სასახელოა მათი ჩაის, ფორთოხლის, ლიმონის, მანდარინის, ბამბუკის პლანტაციები და ყვავილები...

თურქული საზღვარი ქალაქიდან სამხრეთითაა 40 მილზე ; ამიტომ ბათუმის პროვინციაში ყოველთვის იყო თურქთა გარკვეული რაოდენობა. ომის დაწყებისას თურქთა არმია შემოვიდა პროვინციაში იმ იმედით, რომ ბათუმს დაიბრუნებდნენ. ამ წარუმატებელი შეტევისას მათ ადგილობრივი თურქები ეხმარებოდნენ. მე მახსოვს ით-

ქვა, რომ ხუთი წლის წინ ჩაისა და ფორთოხლის პლანტაციების საუკეთესო მებაღე ყველა თურქი გაქრა ომის გამოცხადების ერთი-ორი დღით ადრე და როგორ მალე დაბრუნდნენ პროვინციაში რაზმების მეთაურებად – ზოგი მათგანი პოლკოვნიკებად, ხოლო ერთი მთავრადაც (პრინცად)!

რუსებისა და თურქების გარდა იქ არიან ქართველები (უძველესი ქრისტიანები), რომლებსაც ახლა აქვთ საკუთარი სახელმწიფო, დედაქალაქით ტფილისში... ყველაზე მრავალრიცხოვანი ხალხი ბათუმის პროვინციაში, უმთავრესად მთებში, არიან აჭარლები – შერეული სისხლის მაჰმადიანები. ახლახანს მათ გამოავლინეს ეროვნული თვითშეგნების მცირე მაგალითი; მაგრამ მეტწილად ისინი თავის თავს ჯიუტად უწოდებენ და თვლიან თურქებად.

შემდეგ იქ ბევრი სპარსელია; ხილის ყველა გამყიდველი ბათუმში სპარსელია, რომლებიც გამოირჩევიან გრძელი მოსასხამით, თავზე არახჩინით და ინით შეღებილი წვერით. აქ ცხოვრობენ ქურთები და ის აჭარლები, რომლებიც თავს ქურთებს უწოდებენ, ამ ველური და დიდებული ორიგინალების აღმაშფოთებლად. ყოველ გაზაფხულზე ეს ხალხი იკრიბება გვარებად და ადიან მთებში თავიანთ საძოვრებზე... ყველა პლანტატორი ყურადღებით უნდა იყოს ქურთების გადაადგილებისას. ისინი არიან ურცხვი ქურდები და ყოველივე ჯოჯოხეთად იქცევა მათი მოძრაობის გზაზე.

ბათუმში ცხოვრობენ: ათასობით ბერძენი – ქალაქში ვაჭრები, მთებში გლეხები; სომხები – მდიდარი საქმოსნები და ღარიბი მუშები; თათრები, ასირიელები, ებრაელები; ჩინელები მანჯურიიდან, რომლებიც ლაპარაკობენ წამხდარი რუსულით; გურულები, ლეკები, ჩერქეზები და კავკასიური მოდგმის სხვა მრავალი წარმომადგენელი – როგორც ქრისტიანები, ისე მაჰმადიანები. დღეს, შუა აღმოსავლეთის გაუქაცურების შემდეგ, ბათუმში ვხვდებით მრავალი ხალხების ათასობით ლტოლვილს.

ბათუმის სიმშვენიერე ცნობილია. ადგილობრივი თქმით ის მსოფლიოში მესამეა თავისი სილამაზით; მე არ ვიცი, სად არის დანარჩენი ორი, რადგან ბათუმი არაჩვეულებრივად აღმაფრთოვანებულია. მწვანე ნაყოფიერი მთები ეშვებიან დაბლა ზღვისკენ და განსაცვიფრებელ ნახევარმთვარისებურად შემოზღუდავენ ბათუმის ნახევარკუნძულს. აქ იზრდება მსოფლიოს ყველა მცენარე და ხე-კეთილშობილი, თუ მავნე. ბუნებამ თუ პლანტატორებმა აქ გაამრავლეს მრავალი ჯიში; ზაფხულსა და შემოდგომაზე მიდამო დაფარულია ვარდებით, რაც ადვილი გასამრავლებელია...

ბათუმში ჩამოვედი 1919 წლის ნოემბრის დასაწყისში. მთელ

გზაზე ლივერპულიდან კონსტანტინოპოლამდე გარკვევით ვერავინ მითხრა, ვინ მართავდა ბათუმს. ზოგი ქართველებს ასახელებდა, ზოგი დარწმუნებული იყო, რომ იქ იდგა ინგლისელთა გარნიზონი. კონსტანტინოპოლიდან ვიმგზავრე ამერიკული საესკადრო ნაღმოსნით; შესაბამისად არ გამივლია საპასპორტო შემონმება. სანაპიროდან, სადაც ნაღმოსანი ნავთობით იტვირთებოდა, დავეშვი ქალაქისკენ.

იქ იყო იგივე ბაზრები, მრავალფეროვანი და ლამაზი ხალხი, ისევე ნაკლებ დასაქმებული, როგორც ყოველთვის; იგივე რუსი მოხელეები უნიფორმებით და ქუდებით. დამხვდა ისეთივე წვიმა, რომელიც საბედნიეროდ მალე წყდება, ისეთივე სითბო – როგორც 5 წლის წინ. რკინიგზის სადგურზე შევნიშნე ინგლისელი ჯარისკაცები. გზისპირა კაფეში შევხვდი ძველ ნაცნობს. ის არის გურული (ე.ი. ქართველთაგანი), რომელსაც რკინიგზის სადგურისკენ გზისპირას ჰქონდა პატარა მაღაზია, სადაც პლანტატორები ყოველდღიურად ყიდულობდნენ პურსა და ხორცს. ბოლო ცხრა თუ ათი წლის მანძილზე ის გამდიდრდა და დღეს მაღაზიის გარდა ფლობს ორ პლანტაციას; ასევე მართავს კიდევ სამ-ოთხს, რომელთა მეპატრონეები ან რუსულ ფრონტზე იმყოფებიან, ან ძალზე დაკავებულები არიან ქალაქში, ანდა საერთოდ აღარც არსებობენ – გარდაიცვალნენ სადღაც ბოლშევიკური რუსეთის ბნელ საპყრობილეებში. მან იყიდა სახერხი მანქანა, ჭრის ტყეებს და ყიდის ძელებსა და ფიცრებს. ამასთან მას აინტერესებს მეზობლად წარმოებული ყველა გარიგება. იგი სრულად იმკის წარმატების შედეგებს: ყველაზე მარჯვე კაცია მთელ შემოგარენში. თუ ვინმეს სურს საქმის მოგვარება, იტყვის „გამოგზავნილია ამბროსისთვის, მან იცის, როგორ მოიქცეს“... მას არასდროს არ ავიწროებენ მმართველები. „არაფერი შეცვლილა“ – მითხრა მან, „აქ ჩვენ გვყავს ბოლშევიკების ნაირსახეობა და ირგვლივ საკმაო ყაჩაღები. მდგომარეობა გაფუჭდა (მანეთი ნახდა – ძველ კაპიკამდე დაეცა), მაგრამ კვლავ უნდა გამოკეთდეს, რადგან ბრიტანელები არიან აქ“. „მათ დატოვეს ტფილისი და ბაქო, მაგრამ ბათუმის პროვინცია ბრიტანელების მიერაა ოკუპირებული“. მან მიმითითა კაფეს კედელზე გაკრულ უწყებაზე, რომელიც გვამცნობდა, რომ ბათუმის პროვინცია ამჟამად ბრიტანეთის საოკუპაციო მხარეა, ხოლო თვით ქალაქი ბათუმი სამხედრო მდგომარეობაშია. მალე გავიგე ყოველივე სიახლე. რუსეთის 1917 წლის რევოლუციის შემდეგ ამიერკავკასიის რუსული არმიები, რომლებმაც სამი წლის მანძილზე დაამარცხეს თურქები ამ ბობოქარ ქვეყანაში, უწესრიგო უკანდახვევით გაბრუნდნენ ევროპულ რუსეთში. მე ვფიქრობ, რომ ჯარისკაცების საბჭოს მსგავსი არსებობდა ბათუმში ცოტა ხანს, მაგრამ მას არ უნდა ჰქონოდა მოქმედების დიდი შესაძლებლობები. როცა ჯარისკაცები

გზა-და-გზა ძარცვით გავიდნენ, ქართულმა ნაწილებმა დაიკავეს პროვინცია... 1918 წლის თებერვალში ამიერკავკასიაში ქვეყნის საქმეთა მოსაგვარებლად შეიქმნა „სეიმი“, ანუ პარლამენტი. მოხდა თურქებთან დაზავება, თუმცა მალე დაარღვიეს სხვადასხვა მიზეზების გამო. ამას მოჰყვა ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება^[4] ბოლშევიკებსა და მთავარ სახელმწიფოებს შორის, რომლის ძალითაც ბათუმის, ყარსის და არდაგანის მხარეები გადაეცა თურქეთს. სეიმმა უარი თქვა ხელშეკრულების აღიარებაზე, მაგრამ მისმა წინააღმდეგობამ მარცხი განიცადა. ქართველთა ჯარები ბათუმიდან გაეცალნენ გაცილებით მცირე თურქულ მონინავე ძალებს. ამას გარდა ადგილობრივ გავრცელდა ხმა, რომ ქართველმა პოლიტიკოსებმა ქალაქი თურქებს მიჰყიდეს. 1918 წლის 26 მაისს სეიმი დაიშალა და შეიქმნა რამდენიმე ახალი რესპუბლიკა: საქართველო (დედაქალაქი ტფილისი), აზერბაიჯანი (დედაქალაქი ბაქო) და სომხეთი (დედაქალაქი ერევანი). ბათუმის დაკავების შემდეგ თურქები წამოვიდნენ ტფილისისკენ. ქართველმა პოლიტიკოსებმა პრო-გერმანული მხარე დაიჭირეს. გერმანელთა მისია გამოჩნდა ტფილისში, ხოლო ქართული ჩავიდა ბერლინში. საქართველომ გამოაცხადა რუსეთისგან დამოუკიდებლობა და აღიარა ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება¹, როგორც პირობა გერმანელებთან კავშირისა... თურქები აღმოსავლური მეთოდებით იცავდნენ წესრიგს; ისინი ჯოხით ქუსლებში სცემდნენ ყველა სოფლის თავს, რომლებიც რაიმე სადავიდარაბოს უჩენდნენ. ამით მათ მჩქეფარე ბათუმი და პროვინციაც მკვდარ არედ აქციეს. ვინც შეძლო, გაიქცა ქვეყნის სიღრმეში; ვინც არა, ჩაიკეტა თავიანთ სახლებში და ელოდა განთავისუფლებას. ბათუმის მთავარი ქუჩები იქცნენ ცხენებისა და ცხვრების საძოვრებად. დაიკეტა ყველა დუქანი და ქალაქი ენითაუნერლად გაბინძურდა.... ამასობაში აღმოსავლეთის ფრონტზე ომი ჩვენს სასარგებლოდ შემობრუნდა. ბოლოს გაიმარჯვა ანტანტამ და თურქებთან გაფორმებული დაზავებით ბრიტანული ჯარები შემოვიდნენ ამიერკავკასიის დასაკავებლად². ბათუმში მათ ნახეს 20.000 თურქი. ამათი დიდი ნაწილი ზღვით გაგზავნეს კონსტანტინოპოლში. თურქმა ოფიცრებმა მიითვისეს ამათი კუთვნილი ფული და პროდუქტები და

¹ 1918 წლის 10 აპრილს ტრაპიზონის კონფერენციაზე მოხდა ეს აღიარება. იქ იყო გამოქვეყნებული შეთანხმება ქართველებსა და გერმანელებს შორის-დამოუკიდებლობის გამოცხადების მომენტიდან გერმანელთა მხრივ მხარდაჭერის სანაცვლოდ...

² პირველივე კვირას, როცა ბრიტანელთა ჯარები შევიდნენ ბათუმში, ნასვამმა შოტლანდიელმა ქუჩაში მოკლა რუსი გენერალი (ძალზე უსიამოვნო დასაწყისი).

საწყობებს რამდენიმე მუქა თხილი დარჩათ საჭმელად; ისინი ბუზებით იხოცებოდნენ კონსტანტინოპოლისკენ მთელ გზაზე. დანარჩენი თურქები ხმელეთით გააბრუნეს ტრაპიზონისკენ.... საბოლოოდ გერმანელებიც გავიდნენ და დაიწყო ამიერკავკასიის ოკუპაცია ბრიტანელების მიერ.... თურქთა განდევნის მერე ამიერკავკასიის რესპუბლიკებმა დაიწყეს ნამდვილი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებივით არსებობა.... საქართველოსა და აზერბაიჯანის მთავრობები კულისებში ენერგიულად მუშაობდნენ გენერალ დენიკინის წინააღმდეგ, საჯაროდ კი ნეიტრალიტეტს აღიარებდნენ მისი ბრძოლის მიმართ ბოლშევიკთა წინააღმდეგ.... თავის მხრივ დენიკინი უარს ამბობდა მათი დამოუკიდებლობის აღიარებაზე. სამაგიეროდ, მხარს უჭერდა სომხეთისას და მასთან მეგობრულ ურთიერთობაში რჩებოდა.... ბრიტანულმა ჯარებმა ბაქო დატოვეს 1919 წლის ივნის-ივლისში, ტფილისი – ივლის-აგვისტოში. აგვისტოშივე გაიცა ბრძანება ბათუმის მიტოვების შესახებაც.... ყველა სამზადისი ჩატარდა პროვინციიდან გასასვლელად. ტრანსპორტი იდგა ბათუმის ნავსადგურში; დარჩენილი მარაგი და საქონელი გაყიდეს. უკანასკნელ წუთს მოვიდა ტელეგრამა, რომელიც წინა ბრძანებას აუქმებდა. ასე დარჩნენ ბრიტანელები¹. თავდაპირველად ბათუმის ადმინისტრაცია დარჩა ადგილობრივი საბჭოს (მუნიციპალიტეტის) ხელში, რომელიც არჩეული იყო, რათა მოსახლეობის სხვადასხვა ელემენტების წარმომადგენელთა შეძლებისდაგვარად გამოენახათ საერთო ენა. მალე საბჭო იქცა არაეფექტურ ცენტრად. ადგილობრივი დოკის მუშების გაფიცვის შემდეგ, რაც მოჰყვა ბრიტანული სამხედრო მმართველობის მიერ პროვოკაციულად ანტი-ბრიტანული გაზეთის დახურვას; საბჭომ და ბრიტანელმა სამხედრო გუბერნატორმა იდავეს, თუ ვინ წარმოადგენდა მთავარ მმართველს პროვინციაში. საკითხის მოსაგვარებლად ბრიტანელი ოფიცრების ჯგუფი (უმეტესობა გუბერნატორივით ირლანდიელი) ერთ მშვენიერ დილას მიაღწა ადმინისტრაციის სხვადასხვა სამსახურებს და საბჭოს წევრები გაათავისუფლეს იოლ, მაგრამ შემოსავლიან თანამდებობებიდან. ეს ოფიცრები არ იყვნენ პროფესიონალი ადმინისტრატორები; ისინი წარმოადგენდნენ ბრიტანული ჯარის უბრალოდ შერჩეულ ოფიცრობას, რომლებსაც ამიერკავკასიაში წესრიგი უნდა დაეცვათ. ჩემდა გა-

¹ ბათუმის გარნიზონს შეადგენდა მე-80-ე ქვეითი ბრიგადა, რომელსაც ბრიგადის გენერალი კუკ-კოლლისი მეთაურობდა; ის იყო ასევე სამხედრო გუბერნატორი. შეიარაღებულ ძალებს წარმოადგენდა 27-ე დივიზიის ბრიგადა და შავი ზღვის არმიის ნაწილი, რომლის მთავარი შტაბი იყო კონსტანტინოპოლში. ეს პუნქტი კი იყო ინგლისთან მაკავშირებელი. სულ იქ იყო დაახლ. 800 ინგლისური და 1200 პენჯაბის ნაწილი.

საკვირად გავიგე, რომ, სხვადასხვა მიზეზების გამო, ბრიტანული ადმინისტრაცია საკმაოდ არაპოპულარული გახდა. მე მყავდა ერთი-ორი ნაცნობი ბრიტანელ ოფიცერთა შორის ბათუმში და გაცემული ვიყავი იმ ურთიერთ გაუგებრობით, რაც არსებობდა მათსა და რუსებს შორის. ბრიტანელი ოფიცრები საერთოდ იყვნენ წესიერი და ნიჭიერი ადამიანები, მაგრამ, ზოგი მიზეზის გამო, ხალხის თვალში ჩანდნენ როგორც ქურდები და არამზადები. ასევე არაპოპულარული იყო სამოქალაქო გუბერნატორი; როგორც ამბობდნენ, მისი ებრაელობის გამო. ყველას სურდა ჩვენი დარჩენა ბათუმში, მაგრამ ყველას, ან თითქმის ყველას მრავლად ესმოდა ხმები ჩვენი ადმინისტრაციის ნაკლოვანებების შესახებ. როგორც მე დავიდგინე, დანაშაულთა უმეტესობას არ ჰქონია ადგილი ბრიტანელი მმართველების მხრიდან.... არც ერთმა ბრიტანელმა ოფიცერმა, რომლებსაც ასე მოულოდნელად დაევალებათ ბათუმის პროვინციის მმართველობის ჩამორთმევა ადგილობრივი კორუმპირებული და ზოზინა ადმინისტრაციისთვის, არ იცოდა რუსული ენა და რუსული ცხოვრების ხასიათი. თარჯიმნები უნდა ენახათ ადგილობრივ: იქ თავმოყრილი ლევანტინელები და ებრაელები, ასევე მცირე რუსი ყოფილი ოფიცრები ნარმოადგენდნენ დამაკავშირებელ რგოლს კეთილგანწყობილ ადმინისტრაციასა და ძალზე უკმაყოფილო მოსახლეობას შორის. ისეთ ადგილას, როგორც ბათუმია და ასეთ დროს საკმაოზე მეტი იყო ცდუნება შუამავლისთვის, რათა დაეცვათ ინგლისური ეთიკა მოვალეობის შესრულებისას.... [შემდეგ საუბარია გავრცელებულ მექრთამეობაზე, თუნდაც სამხედრო მოსამსახურეების მხრიდან, რომლებიც ყიდდნენ ნაწილის კუთვნილ საბნებს და სხვა. - გ.გ.]

იმისთვის, რომ ჩვენი ადმინისტრაცია ნამდვილად წარმატებული და პოპულარული გახდეს, საჭიროა ბათუმში ჩაიყვანონ რუსული ენისა და ყოფის მცოდნე პიროვნებები. ბათუმში მყოფ ბრიტანელებს ეს არ შეუძლიათ, ხოლო მაღალი მმართველობა, რომელმაც გადანყვიტა ბათუმის შტაბად ქცევა, არ ჩანს, რომ იყოს საკმაოდ დაინტერესებული ოკუპაციაში, რათა გაგზავნოს საექსპერტო დახმარება. ძალზე მცირე, ან არაფერი გაკეთდა კუკ-კოლლის და მისი ქვემდგომების დასახმარებლად. არც სათანადო კავშირების, არც მომარაგების და დახმარების ღირსად არ თვლიდნენ კონსტანტინოპოლიდან. შედეგად, ამათი საქმიანობის უმეტესობა უქმი იყო და მათი მცდელობა მეტწილად წყალში გადაიყარა იმ სისაძაგლის გამო, რომლის გვერდის ავლაც ვერ შეიძლებს. ბათუმში, გენერლიდან დაწყებული, დაბალ ოფიცრებამდე, საკმაოდ მარჯვე გამოდგნენ მათთვის უჩვეულო საქმიანობაში. მხოლოდ მცირე, მაგრამ მძიმე შეცდომებმა გააფუჭეს მა-

თი რეპუტაცია. არავინ იცოდა, როდემდე ვრჩებოდით ბათუმში, ან ვის გადაეცემოდა პროვინცია.... ვითარება ცუდიდან უარესისკენ მიდიოდა. მე მქონდა უპირატესობა დამენახა ვითარება ბრიტანული და ადგილობრივი თვალთ; ეს იყო გაუგებრობების და ხშირად არასწორი მითითებების ნაღვლიანი სპექტაკლი.... მაინც ბრიტანულმა ოკუპაციამ, ნაკლოვანებების მიუხედავად, მშვიდობა მოიტანა.

მე მალე შევიცვალე პირველი შთაბეჭდილება, რომ ბათუმში ჩემი ბოლო ყოფნის შემდეგ ხუთი წლის მანძილზე თითქოს მცირედი სხვაობა დავინახე. იქ იყო საკმაოდ განსხვავებული ატმოსფერო. სულს ხუთავდა ის, რასაც რუსეთში უწოდებენ „სპეკულაციას“. მაღაზიის ვიტრინებში ნაკლებად იდო საქონელი, მაგრამ მათზე გაკრული იყო სარეკლამო (მისანვევი) განცხადებები ხიზილალას, ჩაის, ქინაქინას, მანდარინის, ტანსაცმლის და ა.შ., რაც მიღებული ჰქონდათ გასაყიდად რეკომენდატორის საწყობებში....სპეკულაცია იყო ადგილობრივ მთავარი ინდუსტრია. გარიგება ხდებოდა ყველაფერზე....შემოტანილი საქონელი კვლავ და კვლავ იყიდებოდა, სანამ მიაღწევდა მომხმარებლამდე. ოდესის ვაჭართა ნახევარი ბათუმში იმყოფებოდა.... კონსტანტინოპოლიდან ბათუმისკენ გზაზე კაფეში შემხვდა ლონდონში გაცნობილი რუსი. როცა შევთავაზე, ხომ არაფერს (წერილს და სხვას) გამატანდა ბათუმში, ჩემდა გასაოცრად მიპასუხა – „მაქვს პაკეტი წამლებით, მაგრამ ხომ იცი, დღეს ძმა ძმას არ ენდობაო“.

ფულის კრიზისი ბათუმში ქმნიდა საუკეთესო ასპარეზს სპეკულაციისთვის. რათა გაიგოს ვითარება, მკითხველმა უნდა გაიაზროს, რომ მთელ სამხრეთ რუსეთსა და ამიერკავკასიაში არ არსებობდა ერთი საერთო ვალუტა. ხმარებაში არსებული მთელი ფული, რა თქმა უნდა, იყო ქალაქის. ძველი რუსული იმპერიული მანეთი, ე.წ. „ნიკოლოზის“, იყო არასაკმარისი (იშვიათი) და გაცილებით მეტად ფასობდა, ვიდრე ყველა ახალი გამოშვების. არც ისე ძვირი, მაგრამ სხვებზე უკეთესი იყო „კერენსკის“ ბანკნოტები, გამოშვებული 1917 წელს კერენსკის მთავრობის მიერ. ბათუმში ძირითადად იხმარებოდა ქალაქის ორი ფული, რომელთა ფასიც ცვალებადობდა. ეს იყო „დონის მანეთები“, გამოშვებული გენერალ დენიკინის სამფლობელოში სამხრეთ რუსეთში და ე.წ. „ამიერკავკასიური ბონები“, გამოშვებული ამიერკავკასიის სეიმის მიერ და ერთობლივად გარანტირებული საქართველოს, აზერბაიჯანისა და სომხეთის მიერ, როგორც მათი ვალუტა. მაგრამ ამ საერთო ბანკნოტების ბეჭდვა შეწყდა და თითოეულმა ამ სახელმწიფომ დაიწყო თავისი საკუთარი ვალუტის გამოშვება. ამიერკავკასიის ბონები ყველა ადგილობრივზე მეტ პატივში იყო.

ბრიტანულმა მთავრობამ სცადა მოენესრიგებინა გაცვლა – დონისა და ამიერკავკასიის მანეთები იქნებოდა ლეგალური და ექვივალენტური საფასი. მაგრამ ზამთარში, დონის მანეთების გაუფასურების გამო, ეს სამზადისი ჩაიშალა და შეწყდა თვით მმართველთა მხრიდან¹. ქართული, სომხური და აზერბაიჯანული ვალუტა იხმარებოდა მხოლოდ თავიანთ ქვეყნებში.

გარემო სუნთქავდა გაცვლით ან მასზე საუბრით. ქალაქის მალაზიების ნახევარი გადაკეთდა ვალუტის გადამცვლელად. სპეკულანტები ბათუმში იაფად ყიდულობდნენ „დონის მანეთებს“, მიდიოდნენ ნოვოროსიისკში (დენიკინის ტერიტორიაზე), სადაც დონის მანეთები ძვირად ფასობდა, ხოლო ამიერკავკასიურს არ იცნობდნენ. ისინი იძენდნენ ინგლისურ ფუნტებს და მოიქცაროდნენ უკან ბათუმისკენ და ამას კვლავ დონურ მანეთებზე ცვლიდნენ. ასე იმეორებდნენ ამ ოპერაციებს. ხანდახან სარგებლიან გაცვლას ეწეოდნენ კონსტანტინოპოლში (თურქულ ფუნტებზე), ან ტფილისში (ქართულ მანეთზე) ქვეყნის შიგნით. რაც დაემართა მანეთს, იგივე მოუვიდა საქონელსაც.... კაპიკი (მანეთის ეს მეასედი ნაწილი), რა თქმა უნდა, გაქრა სცენიდან. ამჟამად მანეთი იყო უმცირესი სავალუტო ერთეული. მანეთი კაპიკის ძველ საფასზე დაბლა დაეცა – ის გახდა ერთ ფართინგზე (=1/4 პენსი – გ.გ.) ნაკლები. ამ ვარდნის შედეგი, რაც ყოველდღიურად გრძელდებოდა, საშინელი იყო. ამან გამოიწვია ძველი ფუნების სრული მოხრჩობა და ახალი პლუტოკრატიის აღსვლა, რომლის სიმდიდრეს უმეტეს შემთხვევაში მათი მოშიმშილე მეზობლების საკვებით და სხვა აუცილებელი საქონლით სპეკულაცია წარმოადგენდა. წარმოიდგინეთ რუსული ოჯახი, რომლის დანაზოგი მანეთებში იყო 700 ფუნტი, რაც ამჟამად მხოლოდ 7 ფუნტის ეკვივალენტურია!.... ცხოვრება 20-ჯერ გაძვირდა.... შედეგად ბათუმში მცხოვრები რუსები გალატაკდნენ.... ყველა რესტორანში ნახავდი კარგი ოჯახის

¹ მოხალისეთა არმიის დამარცხების შემდეგ, „დონის მანეთები“ პრაქტიკულად უხმარი გახდა ბათუმში. 1920 წლის იანვარში ბრიტანეთის სამოქალაქო გუბერნატორმა, პოლკოვნიკმა ჰარრისმა მოულოდნელად გააუქმა ამ ფულის ხმარება პურის საყიდლად, რაც წარმოადგენდა მთავრობის მონოპოლიას. რადგან ადმინისტრაციის ყველა მომსახურე ამ ფულით იხდიდა, ამან მიიყვანა ამბოხებამდე 12 იანვარს. დოკერებისა და მტვირთავთა ბრბოები თავს დაესხნენ სამოქალაქო ადმინისტრაციის ოფისებს. ბრიტანელი ჩინოვნიკები, რომლებსაც მეგობრები „ქალაქის მამებად“ იცნობდნენ, შენობის უკანა კარებებიდან და ფანჯრებიდან გავიდნენ ქვებისა და საბეჭდი მონყობილობების სროლის თანხლებით. მთავარ ქუჩებზე აღებული იქნა ზოგი მალაზია. საჭირო გახდა ჯარის ნაწილების გამოძახება. დააპატიმრეს 45 პიროვნება; თითოეულს მიუსაჯეს სამი თვის მიძიმე სამუშაო.

განათლებულ ქალბატონებს, რომლებიც ელოდებოდნენ სპეკულანტებს და მეძავ კომპანიონებს; გარეთ წვიმაში კი-რუს ოფიცერს (ან მოხელეს), რომელიც ეზიდებოდა ოდესელი მსუქანი ვაჭრის ჩემოდანს, რომელსაც ჩამოეტანა ვალუტის საკმაო სპეკულატიური რაოდენობა, პროდუქტები, ტანსაცმელი ან მედიკამენტები.

მცირე რაოდენობა ბედნიერი ხალხისა ტივიტივასავით მოექცა დინებაზე....,რუსები კი დაიძირნენ....მე ვიცნობდი პლანტატორს, რომელიც ქრისტეშობისას 120.000 დონურ მანეთად (=120 ფუნტს) ყიდდა მანდარინის წლიურ მოსავალს, რაც ზაფხულამდე ყოფნიდა. მაგრამ ეს მანეთი ისე გაუფასურდა, რომ ბათუმში 20 ფუნტამდე ერგო.

საოცარი რამ გამომჟღავნდა ოკუპაციის ადრე დღეებში. ინგლისური ფულის მანეთებზე გასაცვლელად ჰქონდათ ოფიციალური საარმიო ტარიფი. მმართველები წუხდნენ, რომ ამიერკავკასია არ წაელეკა ინგლისურ ფულს; ამიტომ მათ ნაწილებისთვის შემოიღეს გადახდა მანეთებით ოფიციალურ ტარიფთან შესაბამისობაში, რაც ამასთან ყოველთვის დაბალი იყო საბაზროსთან შედარებით. ბაზარზე შეგეძლო ერთ ფუნტში აგელო 1000 მანეთი, მაშინ როცა არმიის ხაზინადარი შენ ხელფასად მოგცემდა ფუნტში 400 მანეთს. სანამ სამხედრო გუბერნატორმა შეწყვიტა ეს პრაქტიკა, საზრიანი ბრიტანელი ჯარისკაცები თავიანთ ნათესავებს ინგლისიდან აგზავნიდნენ ცოტა ფუნტებს, რომელსაც ბაზარზე ცვლიდნენ სპეკულაციურ ფასად. ამ მანეთებით ისინი მიდიოდნენ არმიის ფოსტაში და იძენდნენ ბრიტანულ ფულად გზავნილს გადასაცვლელად. ამგვარად მათ შეეძლოთ ნათესავებისთვის ვალის დაბრუნება და თითქმის 100%-იანი მოგების ჩადება საქმეში. თვეების მანძილზე, სანამ ოფიციალური ტარიფი არ მოვიდა შესაბამისობაში საბაზრო გაცვლების ნიხრებთან, არც ერთი მოხელე (ოფიცერი) თუ პერსონალი ბათუმში არ ხარჯავდა პენსს არმიის ხელფასიდან. ის აგროვებდა მას და უეცარი საჭიროებისას ანაღდებდა ჩეკს ან ფუნტებს. საუბედუროდ, ყალბი ჩეკების გაჩენამ დათრგუნა გაცვლა. ჩემდა სამწუხაროდ, აღმოვაჩინე, რომ ჩემმა სავსებით კარგმა ჩეკებმა იმის ნახევარი მომცა, რაც საფულიდან ამოღებულ ერთ-ორ ფუნტში მერგო.

ერთადერთი ეფექტური გზა ამ სიძნელეთა თავიდან ასაცილებლად იქნებოდა გარანტირებული ვალუტის გამოყენება. მე ვიცი, რომ გუბერნატორმა გენერალმა კუკ-კოლლისმა დაბეჯითებით მოითხოვა ეს კურსი, მაგრამ ოკეანისგალმელმა ავტორიტეტებმა ჩაშალეს. ყოველ შემთხვევაში, როცა არავინ იცოდა, რამდენ ხანს გაგრძელდებოდა ბრიტანელთა მიერ ბათუმის ოკუპაცია, არ არსებობდა საბაზი ბრიტანელთაგან გარანტირებული ვალუტის გამოყენებისა. კონსტან-

ტინოპოლელი მამები ითვლებოდნენ ბათუმში ჯარების დარჩენის მონინაალმდეგეებად....

მე შევეხე ზოგიერთ უხერხულ ვითარებას ამიერკავკასიის ცხოვრებიდან. არც ზღვაზე იყო უკეთესი მდგომარეობა. შემდეგი ინციდენტები ტიპიურია, რაც ყოველდღიურად გვესმოდა ბათუმში ჩემი ყოფნისას: ბათუმისკენ სანაპიროს გასწვრივ მიცურავდა გემი; უცბად ქართველი მგზავრების ჯგუფმა, რომლებსაც რევოლვერები პურში ჰქონდათ დამალული, დააკავეს ეკიპაჟი და მგზავრები. ნიჩბიანი ნავი მოცურდა ქართული ნაპირიდან და წაიყვანა ყაჩაღები, ხოლო უბედურმა მგზავრებმა უკაპიკოდ გააგრძელეს გზა....

მდიდარი სომეხი ვაჭარი კომპანიონთან ერთად ჯდებოდა თავის ავტომობილში სასტუმრო პალასთან (ესაა ბათუმის ერთი უმთავრესი სასტუმროთაგანი), როცა კაცების ჯგუფი მივარდა, ჩაცხრილა ის და გაეცალა იქაურობას დიდი რაოდენობის ფულით, რომელიც გარდაცვლილს ბანკში მიჰქონდა....

ერთი ქართველი პოლიტიკოსი ჩამოვიდა ბათუმში პარიზიდან, სადაც, როგორც თქვა, ეხმარებოდა საქართველოს საქმის გატანას სამშვიდობო კონფერენციაზე[5]. ბრიტანელი სამხედრო გუბერნატორის მონახულების შემდეგ, გაემართა სადგურისკენ ტფილისის მატარებელში ჩასაჯდომად. პლატფორმაზე ბრიტანეთის საბაჟო სამსახურში მყოფმა რუსმა ოფიცერმა შეამჩნია, რომ ქართველს საეჭვოდ დიდი მოცულობის ბარგი ჰქონდა; ამიტომ მოსთხოვა ჩემოდნების შესამოწმებლად გახსნა; ისევე, როგორც ყველა მგზავრს მოეთხოვებოდა, რომლებიც ასეთ დროს ჩვეულებრივ ეწეოდნენ კონტრაბანდას. იმან განუცხადა, რომ იყო „ქართველი დიპლომატი“ და უარი უთხრა ბარგის ჩვენებაზე. როცა რუსმა ოფიცერმა დაიჟინა, ქართველმა გასცხო სახეში. რუსული დანერილი თუ დაუნერელი კანონია, რომ ოფიცერს ნება აქვს უზღოს მსგავსი შეურაცხყოფისათვის; ოფიცერი გამოუდგა ქართველს სადგურზე და ესროლა. ტყვიამ მსუბუქად გაკრა მკერდზე. ქართველი დაეცა. ბრიტანელმა პატრულმა დაურეკა პოლიციის უფროსს... მან ნახა მოსაცდელში მყოფი მკვნიესარე ქართველი, რომელსაც გარს ეხვივნენ ქართველი კონსული, ქართველი სამხედრო ატაშე, ქართველი საზღვაო ატაშე (ქართულ საზღვაო ძალას წარმოაჩენდა დროშა, რამდენიმე იალქნიანი გემი და რუსი მეპატრონეებისგან ჩამორთმეული ერთი-ორი ბუქსირი და ა.შ.) და სხვა ქართველი ოფიციალური პირები. რუსი ოფიცერი უძრავად იჯდა დიპლომატის ჩემოდნებზე და უცდიდა მათ გასახსნელ გასაღებებს. პოლიციის უფროსმა იყნოსა ხიფათი და მაშინვე გაემართა სამხედრო გუბერნატორისკენ.... ამან უბრძანა რუსი ოფიცრის დაპატიმრება და

ქართველის ნაყვანა ბრიტანულ ჰოსპიტალში...რუსს, მისდა გასაკვირად, ექვსთვიანი პატიმრობა მიუსაჯეს, მაგრამ მთელი ვადა არ შეუსრულებია, რადგან ბათუმის ციხეები არ იყო ისე ვრცელი, რომ მათში მოსათავსებელ კანდიდატთა მეთაედიც კი შეეფარებინათ; იქაური საკნები ძლივს ყოფნიდა ურიცხვ ნაძირალას, რომლებმაც ბათუმი აქციეს ბოროტმოქმედების ბუდედ. ტფილისელ და ქუთაისელ ქართველ ხელმძღვანელობას ჩვევად აქვთ ბათუმის ხარჯზე განტვირთონ თავისი ქალაქები ბოროტმოქმედებისა და მეძავეებისგან და ამით გაურთულონ საქმე ბრიტანელებს.... ბათუმში მომხდარი ყველა დანაშაულის 90% ბრიტანული ოკუპაციის დროს ჩაიდინეს ქართველებმა....

ბოროტმოქმედთა დასაშინებლად ბათუმის პროვინციაში ბრიტანელმა ხელმძღვანელებმა მიმართეს საჯარო ეგზეკუციას. ეს ძალზე მკაცრი ღონისძიებაა, მაგრამ გამართლებული შედეგებით. სამჯერ გამოიყვანეს პატიმართა მცირე ჯგუფი ციხიდან და ხალხის თვალწინ დახვრიტეს. სასჯელმა ქალაქში ჯადოსავით იმოქმედა დანაშავე ელემენტებზე. ყოველი ეგზეკუციის შემდეგ დანაშაული საგრძნობლად კლებულობდა რამდენიმე კვირის მანძილზე.

[თავი VIII]

ბათუმის პროვინციაში დამხვდა პოლიტიკური ციებ-ცხელება... 1920 წლის თებერვალში ბრიტანულმა ნაწილებმა, რომლებსაც ეკავათ და მართავდნენ მხარეს, მოსახლეობის სამწუხაროდ, უეცრად მიიღეს ევაკუაციის ბრძანება. შემდეგ, როგორც წინა წელს, უკანასკნელ წუთს გააუქმეს ის. ბრიტანული ნაწილები დარჩა, მაგრამ არც მათ, არც სხვა არავინ იცოდა, თუ ამჟამად როდემდე გაგრძელდებოდა მათი აქ ყოფნა. მალე ცნობილი გახდა ანტანტის უმაღლესა საბჭოს გადაწყვეტილება (სან-რემო, 1920 წლის 20 აპრილი), რომლის საფუძველზეც ბათუმი და მის გარშემო განუსაზღვრელი მცირე ზონა უნდა გამხდარიყო „პორტო ფრანკო“- ერთა ლიგის ქვემდებარედ. ფრანგების აფრიკულ და იტალიურ ბატალიონებს უნდა ჩაენაცვლებინათ ჩვენი ნაწილები, ოღონდ დარჩებოდა ბრიტანული ადმინისტრაცია. ეს ღონისძიება შევიდოდა ძალაში, „სანამ რუსული საკითხი მოგვარდებოდა“.

პროვინციის მოსახლეობა აღფრთოვანდა უმაღლესი საბჭოს გადაწყვეტილებით, რაც მათთვის ორ სასურველ მომენტს მოიცავდა: ბრიტანული ნაწილები რჩებოდნენ და ქართულ ჯარებს ეკრძალებოდათ პროვინციაში შესვლა. ფრანგებისა და იტალიელების მოსალოდნელ ჩასვლას ყურადღებას არ აქცევდნენ – უკვირდათ და არ იყვნენ

დარწმუნებული, თუ როგორ უნდა განსახლებულიყვნენ ასეთ გაუგებარ ვითარებაში ბათუმში..... პესიმისტები ამბობდნენ, რომ ბათუმი გადაეცემოდა ბოლშევიკებს ან ქართველებს, თუკი ჩვენ აღარ მოვისურვებდით იქ ყოფნას. როგორც შემდგომმა მოვლენებმა დაადასტურა, ეს მყვირალები სავსებით მართლები აღმოჩნდნენ.

სარწმუნო წყაროებიდან შევიტყვე, რომ ევაკუაციის შეჩერების მიზეზს ქართული მთავრობის დაჟინებული მოთხოვნა წარმოადგენდა, რომ ბრიტანელები დარჩენილიყვნენ ბათუმში, იმის შიშით, რომ ბრიტანელთა გასვლის შემდეგ არა მარტო ბათუმს, არამედ საქართველოსაც დაიპყრობდნენ. მოგვიანებით, როცა ტფილისში ჩავედი, იგივე განმარტება ჩავინიშნე, როგორც ქართული პოლიტიკის ასპექტი.... ქართველი შოვინისტები გაცოფდნენ, როცა დაინახეს, რომ უკანასკნელ წუთს ბათუმი უსხლტებოდათ ხელიდან. თავიანთი რისხვა გამოხატეს ანტანტის სანინააღმდეგო დემონსტრაციებით, მონოდებებით და საგაზეთო წერილებით.... მათ, მთავრობის უსიტყვო თანხმობით, განაცხადეს, რომ ბათუმის პროვინციას დაიკავებდნენ სამხედრო ძალით. მართლაც მალე ქართული ჯარის სამი დამოუკიდებელი შენაერთი გადავიდა ბათუმის პროვინციის საზღვრებზე. ერთი ჯავშნოსანი მატარებლით გაჩერდა ნატანებში (პირველი სადგური ბათუმის პროვინციაში), ორი დანარჩენი გადავიდა მთებზე, სადაც ინგლისური საგუშაგოები იყო. ბათუმის ოპერაციის ქართველი სარდალი ჩავიდა ბათუმში. მაშინვე ბრიტანელმა მმართველობამ გააფრთხილა ქართული მთავრობა, რომ მათი ეს შემოსვლა ნიშნავდა ომის გამოცხადებას მათთან, როგორც საოკუპაციო ძალასთან და დაბეჯითებით მოსთხოვა ჯარების უკან გაყვანა....მე ავედი სასაზღვრო სოფლებისკენ მთაში, სადაც ქართველების ძალები იდგნენ..... ბათუმის სამხედრო გუბერნატორი კუკ-კოლლისი ბათუმიდან ავიდა [ხულოში] შტაბის რამდენიმე წევრთან ერთად და სათათბიროდ მოუხმო ქართველ სარდალს და ჰკითხა—„ხომ არ აპირებდა ომს ბრიტანელებთან“, რაზეც, რა თქმა უნდა, უარი მიიღო...

ჩემი ზოგი სტატია, დანერილი ლონდონის გაზეთებისთვის, ჩამოვიდა ამიერკავკასიაში და ძალზე განარისხა ტფილისის ოფიციალური თუ არაოფიციალური გაზეთები. მაგ.: „ბრძოლა“—სოციალ-დემოკრატიების რუსული გაზეთი უხეშად მიწოდებდა გამოუსწორებელ მატყუარას; „ერთობა“—მშობლიურ ენაზე ეუბნებოდა თავის მკითხველს, რომ მე ვიყავი რუსეთის სამსახურის აგენტი, სპეკულანტი ან ჟანდარმი![6] ყველა კი ერთხმად „დენიკინელს“ მიწოდებდა; ეს იყო უმკაცრესი საგინებელი ტერმინი ქართულ პოლიტიკურ ლექსიკონში...

ტფილისი ამტკიცებდა, რომ ჰქონდა ახალი არგუმენტი ბათუმის დაკავების სასარგებლოდ – ეს იყო ბათუმის საქალაქო საბჭოს მიმდინარე არჩევნები, სადაც ნახევარზე მეტი ადგილები მიიღეს ქართველმა კანდიდატებმა¹. მაგრამ მრავალი წყაროდან (ადგილობრივი და ბრიტანული) გავიგე, რომ ეს არჩევნები ძნელად თუ ჩაითვლებოდა ადგილობრივი განწყობის მიუკერძოებელ საზომად. არჩევნები ჩატარდა სწორედ მაშინ, როცა ბრიტანელები უდროოდ ემზადებოდნენ ევაკუაციისთვის.... როგორც კი გახდა ცნობილი, რომ ბრიტანელები დარჩებოდნენ, ბერძნულმა პარტიამ მაშინვე მიუთითა სიების დეფექტებზე, ხოლო რუსებმა გააპროტესტეს არჩევნების კანონიერება.... ის რაც უმეტესმა ჯგუფებმა დაივიწყეს, იყო ის, რომ არჩევნები არ წარმოადგენდა „ნამდვილ რეფერენდუმს, თუ ვის უნდა ჰქონოდა ბათუმი“, როგორც ამას ტფილისის ოფიციალური გაზეთი აუწყებდა; ეს სხვა არაფერი იყო, თუ არა ქალაქის ადმინისტრაციის არჩევნები, რომლიდანაც, რა თქმა უნდა, პროვინციის მთელი მაცხოვრებლები გამორიცხული იყვნენ. მთელი მხარის რეფერენდუმი რომ ჩატარებულიყო მშვიდობიან დროს, ისინი ეტყოდნენ ქართველებს „დაიცადეთ, სანამ ქართული მთავრობა მოვა აქ!“ – შედეგი, ვფიქრობ, შოკის მომგვრელი იქნებოდა ყველა ქართველისთვის, რომლებიც პატიოსნად ფიქრობდნენ, რომ ბათუმის პროვინცია დასახლებული იყო „ჩაგრული ქართველებით“, რომელთა ერთადერთ სურვილს წარმოადგენდა „შეერთებოდნენ თავიანთ სისხლით ძმებს“ ტფილისიდან.

ტფილისში ჩავედი მარტის ბოლოს და კარგად ვნახე, რომ ქალაქი დაკავებული იყო ოფიციალური აგიტაციით ბათუმის შესახებ.. ქალაქში ჩატარდა „პროლეტარიატის“ და მოსწავლეთა დემონსტრაცია-მანიფესტაციები; მივიდნენ უცხოელთა მისიებში, რათა ეცნობებინათ „ერთსულოვანი სურვილი“ ბათუმის საქართველოსთვის დათმობის შესახებ. ამერიკის, საფრანგეთისა და იტალიის მისიების უფროსები „სახლში არ დახვდნენ“ და რეზოლუციები კონვერტით დაუტოვეს. ინგლისის საგანგებო წარმომადგენელმა ბ-ნმა უორდროპმა[7] არაკეთილგონივრულად მიიღო დეპუტაცია.... მეორე თუ მესამე დღეს ტფილისის გაზეთებმა ამცნეს, თითქოს ბ-ნი უორდროპი „დაპირდა“, რომ უმაღლესი საბჭოს დადგენილება ბათუმის შესა-

¹ ქართველთა შაბლონური არგუმენტი იმის დასამტკიცებლად, რომ ბათუმი ქართული ქალაქია, იყო ის ფაქტი, რომ ქალაქის მერი (მუნიციპალიტეტის თავი) ყოველთვის იყო ქართველი. სამწუხაროდ, ამ მკიცების „საფუძვლიანობას“ გვიჩვენებს საქართველოს დედაქალაქის ტფილისის მერად 10 წლის მანძილზე 1918 წლამდე სომეხი მ.ხატისიანის ყოფნა, რომელიც შემდეგ სომხეთის რესპუბლიკის პრეზიდენტი გახდა.

ხებ ხელახლა განიხილებოდა საქართველოს სასარგებლოდ. ერთი გაზეთი („განახლება“) ასე იწყებდა სტატიას: „ბრიტანეთის მთავარი წარმომადგენელი ამბობს, რომ ზოგი ბრიტანელი ოფიცრის საქციელს ჩიხში შეჰყავს ის“...სტატიის მიზანი იყო ეჩვენებინა, რომ გენერალი კუკ-კოლლისი და მისი შტაბის წევრები დადიოდნენ პროვინციაში და მოუწოდებდნენ საქართველოს სურვილების წინააღმდეგ...“ ტფილისელი და ბათუმელი რუსები და სომხები გაოგნებული იყვნენ... გენერალი სასწრაფოდ ჩავიდა ტფილისში. მეორე დღეს ტფილისის გაზეთებში რუსულად გამოქვეყნდა საგარეო საქმეთა მინისტრის გეგეჭკორისადმი ბ-ნ უორდროპის უარმყოფელი წერილი (1920. 21 მარტი).....

პოლიტიკურ წრეებში ორი პარადოქსი შევნიშნე – ერთი ის იყო, რომ ტფილისში გაბატონებული აზრის მიხედვით, ბოლშევიკები ერთ თვეში ან 6 კვირაში შევიდოდნენ ბაქოში, რადგან დენიკინისა და მოხალისეთა განადგურების შემდეგ გზა გაეხსნათ ამიერკავკასიისკენ. მეორე პარადოქსი იყო ბათუმთან ურთიერთობა. მთავრობა გარეგნულად ყველაფერს ცდილობდა, რომ ბათუმი წაერთმია ბოროტი ბრიტანელი იმპერიალისტებისთვის, რომლებსაც თავისდა დიდად საუხერხულოდ ეკავათ ის. მაგრამ, რაც მეტი ხალხი ხდებოდა საქმეში ჩახედული, ქართველი მმართველები უფრო დაჟინებით გამოდიოდნენ ბრიტანული შენაერთების ბათუმში დასარჩენად. მეორე პარადოქსი ის იყო, რომ, ტფილისში გაბატონებული აზრის მიხედვით, ბოლშევიკები ერთ თვეში, ან 6 კვირაში შევიდოდნენ ბაქოში, რადგან, დენიკინისა და მოხალისეთა განადგურების შემდეგ, გზა გაეხსნათ ამიერკავკასიისკენ.

მცირე კომენტარები

- [1] დენიკინი (1872-1947) თეთრგვარდიელი გენერალი რუსეთის სამოქალაქო ომის დროს (1918-1920). კონტრრევოლუციის ერთ-ერთი მთავარი ხელმძღვანელი. 1917 წელს გენერალ კორნილოვთან ერთად შექმნა მოხალისეთა არმია.
- [2] იგულისხმება რუსეთ-თურქეთის 1877-1878 წლების ომი.
- [3] იგულისხმება 1914-1918 წლების მსოფლიო ომი.
- [4] ბრესტ-ლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება დაიდო 1918 წლის 3 მარტს რუსეთსა და გერმანია-ავსტრია-უნგრეთ-ოსმალეთ-ბულგარეთს შორის.
- [5] იგულისხმება ერთა ლიგა, რომელიც შეიქმნა 1918 წელს ხალხთა შორის თანამშრომლობის განვითარებისა და მათი უშიშროების

უზრუნველყოფის მიზნით. იურიდიულად გააფორმა მსოფლიო ომის შემდეგ გერმანიისა და თურქეთისთვის ჩამორთმეული კოლონიების განაწილება ანტანტის ქვეყნებს შორის.

- [6] „ერთობა“-ქართული გაზეთი, გამოდიოდა თბილისში 1917-21 წლებში. 1918 წლის 26 ნოემბრიდან იყო საქართველოს სოც.-დემოკრატიული (მენშევიკური) მუშათა პარტიის ცენტრალური ორგანო.
- [7] ჯონ ოლივერ უორდროპი (1864–1948) ინგლისელი დიპლომატი, ქართული კულტურის მოამაგე, ქართველთა მეგობარი.

Gia Gelashvili

Doctor of History, Ivane Javakishvili Tbilisi State University, Senior-scientist researcher of Ivane Javakishvili Institute of History and Ethnology.

English Journalist Bechhofer about Batumi

(1919 – 1920)

Summery

Carl Eric Bechhofer (1894-1949), journalist and British correspondent, visited Russia and Caucasus in 1914 and 1919-20. His privileges were knowledge of Russian and experience of the country and people. After his last journey he published in 1921 in London a work „In Denikin’s Russia and the Caucasus, 1919-1920“. The first and the eighth chapters dedicate to Batumi and Caucasus.

In the following article there is given a Georgian translation and comments of Bechhofer’s material about Batumi. He describes everything he saw himself – Population of Batumi Province, its social-economic and political situation in 1919-1920.